

รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

กรณีศึกษา เทศบาลนครสกลนคร

KNOWLEDGE MANAGEMENT MODEL OF ELDERLY'S WISDOM OF LOCAL ADMINISTRATIVE ORGANIZATION: A CASE STUDY OF SAKON NAKHON MUNICIPALITY

ปิยะนุช เรืองโพธิ์

PIYANOOT RUANGPON

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร

KASETSART UNIVERSITY CHALERMPHRAKIAT SAKONNAKKON PROVINCE

จังหวัดสกลนคร

SAKON NAKHON

รับบทความ : 9 เมษายน 2564 / ปรับแก้ไข : 4 มิถุนายน 2564 / ตอรับบทความ : 18 มิถุนายน 2564

Received : 9 April 2021 / Revised : 4 June 2021 / Accepted : 18 June 2021

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุและสภาพปัญหา การดำเนินการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ เพื่อการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ และพัฒนารูปแบบ การจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเฉพาะเจาะจง ได้แก่ เจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าของภูมิปัญญา ผู้นำชุมชน นักวิชาการ และนักศึกษาวิทยาลัยเทคนิค จำนวน 70 คน ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างที่ผ่านการตรวจสอบคุณภาพจากผู้เชี่ยวชาญ เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก สันทนากลุ่มย่อย การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาตรวจสอบข้อมูลโดยวิธีสามเส้า และนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า ความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุมีทั้งด้านหัตถกรรม ศิลปวัฒนธรรม การดูแลสุขภาพ และการเกษตร โดยมีปัญหาการดำเนินการจัดการความรู้ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือ ไม่มีการกิจที่ชัดเจนในการสำรวจความรู้ จัดเก็บความรู้เพื่อเผยแพร่และขาดการติดตามการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ ในชุมชนพบปัญหาผู้สูงอายุปราศจากสื่อในการถ่ายทอดความรู้ ไม่มีการจัดเก็บความรู้จึงไม่สามารถนำความรู้ไปใช้ ประโยชน์ได้ รวมทั้งขาดผู้สืบทอดความรู้ ดังนั้นจึงนำรูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุแบบหนุนเสริม มาดำเนินการโดยสำรวจความรู้ สร้างความรู้ จัดเก็บความรู้ เผยแพร่ความรู้ และนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ ซึ่งมีองค์ประกอบ การจัดการความรู้ ได้แก่ คน การจัดการความรู้ เทคโนโลยี และการหนุนเสริมโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน เพื่อเสริมสร้างศักยภาพผู้สูงอายุ อนุรักษ์และสืบทอดความรู้ให้แก่คนรุ่นใหม่นำไปใช้ประโยชน์

คำสำคัญ : การจัดการความรู้, ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ, รูปแบบการจัดการความรู้แบบหนุนเสริม, องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ABSTRACT

This qualitative study explored the wisdom of the elderly in terms of knowledge and capacity, with the goal of identifying knowledge management (KM) issues. It aimed, first, to determine KM

for the elderly's wisdom in Sakon Nakhon Municipality, and, second, to develop a KM model for their wisdom. A purposive sampling technique was used to identify 70 respondents. Participants included government officials, wisdom owners, community leaders, and academic and technical college students. Data were gathered through semi-structured interviews, which were then assessed by experts. The researchers used in-depth interviews, focus group discussion, and non-participant observation. The data were analyzed using a content analysis and adopted triangulation to check trustworthiness. It was found that the elderly's wisdom comprises of handicrafts, arts and culture, health care, and agriculture. It was unclear whether KM would be adopted in local government. Likewise, there is no single purpose statement for discovering, preserving, or spreading information. There appears to be a lack of follow-up on organizational knowledge, and no channel for the elderly to disseminate their knowledge has been developed. No knowledge has been retained, used, or passed forward. These findings suggest that the KM model may aid knowledge gathering, construction, storage, and distribution. People, KM, technology, and collaboration between local governments and communities are suggested as ways to accomplish KM. Furthermore, senior empowerment, knowledge preservation, and knowledge transfer to the next generation for future application should be included in this model.

Keyword : Knowledge management, Elderly's wisdom, Supportive knowledge management model, Local administrative organization

บทนำ

ปัจจุบันสถานการณ์สังคมสูงอายุได้รับการพูดถึงอย่างมากในทุกวงการ ทั้งภาคธุรกิจ ภาคเอกชน ภาควิชาการ และภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาครัฐได้มีการกำหนดนโยบายและมาตรการต่าง ๆ ขึ้น เพื่อเตรียมความพร้อมด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหาและจัดบริการแก่ผู้สูงอายุหลากหลายประการ ซึ่งหน่วยงานระดับท้องถิ่น นับเป็นหน่วยงานหลักที่มีภารกิจต่อบริการสังคมสำหรับผู้สูงอายุหน่วยงานหนึ่ง (Yodpet, 2017, p. 4) เนื่องจากผู้สูงอายุเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญต่อการพัฒนาจึงต้องมีการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุเป็นพลังขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน และสามารถอยู่ร่วมกับคนต่างวัยได้อย่างมีศักดิ์ศรี และผู้สูงอายุเป็นสมาชิกสังคมที่เปี่ยมไปด้วยความรู้ สามารถชี้แนะคนในสังคมให้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยเฉพาะในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้สูงอายุที่มีอยู่อย่างมากมาย ที่สั่งสมในรูปแบบของการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น (Mala, 2019, p. 208) สำหรับความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนแบ่งได้ 2 ประเภท คือ 1) ความรู้ในตัวบุคคล (Tacit knowledge) พบในผู้สูงอายุ กล่าวคือ ผู้สูงอายุมีความรู้ความสามารถและมีภูมิปัญญาทั้งด้านวัฒนธรรม ประเพณี วิชาชีพ และ 2) ความรู้ที่ชัดเจน (Explicit knowledge) เป็นความรู้ที่สามารถรวบรวมและถ่ายทอดให้ผ่านวิธีการต่าง ๆ เป็นการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทฤษฎี หรือคู่มือ ทั้งนี้ยังมีความรู้แฝงอยู่ในตัวบุคคลเท่าใด การถ่ายทอดความรู้ยิ่งกระทำได้ยาก ด้วยเหตุนี้ความรู้ประเภทนี้จึงเป็นความรู้แบบนามธรรม ส่วนความรู้ที่ชัดเจนนั้นมักถ่ายทอดและแบ่งปันได้ง่ายจึงจัดเป็นความรู้แบบรูปธรรม (Parinyasutinun, 2018, pp. 94-95) อย่างไรก็ตามในความรู้ทั้ง 2 ประเภทไม่สามารถแยกจากกันได้ กล่าวคือ ภูมิปัญญาผู้สูงอายุซึ่งมีในทุกชุมชนจะสามารถคงอยู่ได้ภายใต้เงื่อนไขสำคัญคือ การถ่ายทอดจากความรู้ที่ฝังในผู้สูงอายุมาสู่ความรู้ที่ชัดเจน ดังนั้นหากไม่มีการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบอาจทำให้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุสูญหายไปพร้อมกับผู้สูงอายุได้

องค์กรปกครองท้องถิ่นเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนผู้เป็นเจ้าของความรู้และมีภารกิจเกี่ยวข้องโดยตรงตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ให้เทศบาลเมืองพญาและองค์การบริหารส่วนตำบลมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง โดยกำหนดประเภทบริการสาธารณะของเทศบาลเมืองพญาและองค์การบริหารส่วนตำบลตามมาตรา 16 (ข้อ 10) การส่งเสริมสงเคราะห์ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กสตรี คนชรา และผู้ด้อยโอกาส และ (ข้อ 11) การบำรุงรักษาศิลปะประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น (Trichai, 2016, pp. 64-66) ดังนั้น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจึงเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดัน กระตุ้น ส่งเสริมการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น รวมทั้งการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุ เยาวชน และประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสนำภูมิปัญญาไปใช้ประโยชน์และก่อให้เกิดการสืบทอดและอนุรักษ์ต่อไป

เทศบาลนครสกลนครเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดใหญ่ตั้งอยู่ภายในเขตอำเภอเมืองจังหวัดสกลนคร โดยเป็นเทศบาลนครอันดับที่ 27 ของประเทศและอันดับ 5 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 43 ชุมชน มีจำนวนประชากร 53,100 คน และมีผู้สูงอายุจำนวน 9,536 คน คิดเป็นร้อยละ 17.96 ของจำนวนประชากร ในเขตเทศบาลทั้งหมด (Local registration office, 2019, p. 1) และถึงแม้เป็นพื้นที่ในเขตเมืองแต่กลับพบว่า ภายในชุมชนต่าง ๆ ยังมีภูมิปัญญาผู้สูงอายุที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของเมืองสกลนครได้อย่างชัดเจน เช่น ชุมชน มะขามป้อม ธาตุนาเวง นาอ้อย และหนองแดงเป็นพื้นที่ที่มีความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุที่หลากหลาย แต่ส่วนใหญ่ ความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุไม่มีการดำเนินการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบไม่สามารถนำความรู้ที่ฝังในผู้สูงอายุ ออกมาเผยแพร่และใช้ประโยชน์ได้ อย่างไรก็ตามการจัดการความรู้ (Knowledge management) เป็นกระบวนการ ที่สามารถปรับใช้ในระดับชุมชนได้โดยการสนับสนุนของเทศบาลนครสกลนคร ชุมชน และสถาบันการศึกษา

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุและปัญหาในการดำเนินการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร ศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุของเทศบาลนครสกลนคร ทั้งนี้เพื่อให้เทศบาลนคร สกลนครและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่อื่น ๆ นำผลการวิจัยไปใช้ดำเนินการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ ในชุมชน รวมทั้งนำไปใช้กำหนดนโยบาย แผน โครงการและกิจกรรมที่สอดคล้องกับภารกิจด้านพัฒนาคุณภาพชีวิต ผู้สูงอายุและการบำรุงรักษาศิลปะประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นซึ่งเป็นภารกิจสำคัญ ที่ท้องถิ่นต้องดำเนินการเพื่อสนับสนุนให้ผู้สูงอายุได้มีกิจกรรมพัฒนาศักยภาพตนเองในการถ่ายทอดความรู้ไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อสืบสานภูมิปัญญาและนำไปต่อยอดสร้างรายได้ภายใต้การเข้าสู่สังคมผู้สูงวัยในยุคปัจจุบัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุและสภาพปัญหาในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ ในเขตเทศบาลนครสกลนคร
2. เพื่อศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร
3. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุสำหรับเทศบาลนครสกลนคร

ประโยชน์การวิจัย

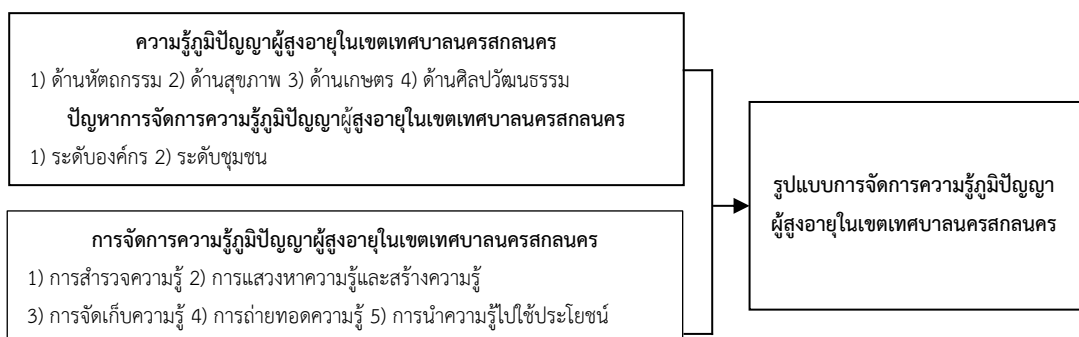
1. ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนครได้รับการสำรวจ รวบรวม จัดเก็บ เผยแพร่ และนำไปใช้ประโยชน์ ช่วยป้องกันการสูญหายของภูมิปัญญาผู้สูงอายุหากผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาเสียชีวิต

2. เทศบาลนครสกลนครได้รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุเพื่อนำไปกำหนดนโยบาย แผน โครงการและกิจกรรมสำหรับปฏิบัติในเขตเทศบาลนครสกลนคร

3. องค์ปกครองส่วนท้องถิ่นอื่น ๆ สามารถนำรูปแบบไปใช้ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในชุมชนได้

กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณีของภูมิปัญญาที่สั่งสมและสืบทอดกันมาในชุมชนสามารถแบ่งออกตามศาสตร์สาขาต่าง ๆ ทั้งในด้านหัตถกรรม สุขภาพหรือแพทย์แผนไทย ศิลปวัฒนธรรมและประเพณี เป็นต้น (Office of the Education Council, 2005, pp. 15-17) สำหรับวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา ได้แก่ 1) การบอกเล่า บรรยายด้วยวาจา 2) การสาธิต 3) การปฏิบัติจริง 4) วิธีถ่ายทอดผ่านสื่อ 5) วิธีถ่ายทอดผ่านแหล่งเรียนรู้ 6) วิธีถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้าน 7) วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบใช้เทคโนโลยี (Seneewong Na Ayuthaya, 2007, pp. 65-66) แนวคิดการจัดการความรู้ ผู้วิจัยสังเคราะห์กระบวนการจัดการความรู้ได้ 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การสำรวจความรู้ 2) การแสวงหาความรู้และการสร้างความรู้ 3) การจัดเก็บความรู้ 4) การถ่ายทอดความรู้ และ 5) การนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ (The Community Development Department, 2016, pp. 34-35; Numprasertchai, 2015, pp. 35-39; Probst, Raub, & Romhardt, 2002, p. 22) สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบในการจัดการความรู้ได้นำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ ประกอบด้วย 1) คน เป็นแหล่งความรู้ และผู้ได้รับความรู้ 2) เทคโนโลยีสารสนเทศ และ 3) กระบวนการจัดการความรู้ (Disilhrm, 2003, p. 31; Kaisupun, 2007, pp. 3-4) จากแนวคิดดังกล่าวผู้วิจัยได้นำมาสังเคราะห์เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยดังต่อไปนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิด

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้มีพื้นที่ในการวิจัย ได้แก่ ชุมชนนาเวง หนองแดง นาอ้อย และมะขามป้อม เลือกพื้นที่แบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านความรู้ภูมิปัญญาและเป็นที่ยอมรับจากหน่วยงานภายนอก โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดำเนินการเลือกด้วยวิธีแบบเฉพาะเจาะจง ดังนี้

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญระยะที่ 1 รวมทั้งหมด 55 คน ประกอบด้วย ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มย่อย และผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับปัญหาการจัดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในชุมชน ได้แก่ ผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญา ประธานชุมชนและคณะกรรมการชุมชน จำนวน 45 คน และผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับปัญหาการจัดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในองค์กร ได้แก่ ผู้อำนวยการและเจ้าหน้าที่กองสวัสดิการสังคม จำนวน 10 คน

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลระยะที่ 2 รวมทั้งหมด 40 คน ประกอบด้วย ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มย่อย ได้แก่ ผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญา ประธานชุมชน กรรมการชุมชน ผู้อำนวยการศูนย์เอนกประสงค์สำหรับพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร กรรมการศูนย์ฯ ครูโรงเรียนผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร ผู้อำนวยการและเจ้าหน้าที่กองสวัสดิการสังคม นักวิชาการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร จำนวน 30 คน และผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการนำความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุไปใช้ประโยชน์ ได้แก่ เจ้าหน้าที่กองสวัสดิการสังคม ผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญา และนักศึกษาวิทยาลัยเทคนิคสกลนคร ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายเข้ารับการถ่ายทอดภูมิปัญญาผู้สูงอายุ จำนวน 10 คน

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญระยะที่ 3 รวมทั้งหมด 15 คน ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญ ได้แก่ นักวิชาการจากสถาบันอุดมศึกษา จำนวน 2 คน เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานผู้สูงอายุกองสวัสดิการสังคม จำนวน 1 คน ครูภูมิปัญญาโรงเรียนผู้สูงอายุเทศบาลนครสกลนคร จำนวน 1 คน เจ้าหน้าที่พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จังหวัดสกลนคร ที่รับผิดชอบงานคลังปัญญาผู้สูงอายุ จำนวน 1 คน และผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มย่อยที่ดำเนินการในระยะที่ 2 จำนวน 10 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสนทนากลุ่มย่อยชุดที่ 1 ประกอบด้วย ทำเนียบภูมิปัญญาผู้สูงอายุในชุมชน ได้แก่ ชื่อ-สกุลเจ้าของภูมิปัญญา สถานภาพภูมิปัญญา คุณค่าและจุดเด่นภูมิปัญญา แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างชุดที่ 1 และแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อศึกษาปัญหาการดำเนินการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในชุมชน แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างชุดที่ 2 ศึกษาปัญหาการดำเนินการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในองค์กร แบบสนทนากลุ่มย่อยชุดที่ 2 สอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินการจัดการความรู้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ 1) การสำรวจความรู้ 2) การสร้างความรู้ 3) การจัดเก็บความรู้ แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ การจัดเก็บในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์ และในรูปแบบสื่อออนไลน์ และ 4) การถ่ายทอดความรู้ และแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างชุดที่ 3 ประกอบด้วยประเด็นการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในมิติองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มิติเศรษฐกิจ และมิติสังคม โดยผ่านการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content validity) และให้ความเห็นชอบจากผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 คน

งานวิจัยนี้ ได้รับการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ เลขที่ Kucsc.HE-62-024 เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2563 จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร

การเก็บรวบรวมข้อมูล ดำเนินการ 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 การศึกษาภูมิปัญญาผู้สูงอายุและปัญหาการดำเนินการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเทศบาลนครสกลนคร ในระดับชุมชนและระดับองค์กร โดยจัดสนทนากลุ่มย่อยครั้งที่ 1 เปิดเวทีชี้แจงเกี่ยวกับโครงการวิจัยและระดมความคิดเห็นเพื่อสำรวจภูมิปัญญาผู้สูงอายุในชุมชน ด้วยแบบสนทนากลุ่มย่อยชุดที่ 1 สัมภาษณ์เชิงลึกด้วยแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างชุดที่ 1 แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างชุดที่ 2

ระยะที่ 2 การจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร เพื่อดำเนินการจัดการความรู้ในชุมชนภายใต้ขั้นตอนการจัดการความรู้ ด้วยการนำเสนอข้อมูลความรู้ภูมิปัญญาที่สำรวจได้ในระยะที่ 1 จัดสนทนากลุ่มย่อยครั้งที่ 2 ระดมความคิดเห็นในประเด็นเกี่ยวกับ 1) การสำรวจความรู้และร่วมกันจัดประเภทความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ 2) การสร้างความรู้ โดยร่วมกันคัดเลือกภูมิปัญญาสำหรับนำไปจัดเก็บความรู้และถ่ายทอด มีเงื่อนไขคัดเลือกความรู้ที่ผู้สูงอายุ (ปราชญ์ชาวบ้าน) สามารถถ่ายทอดได้ มีความเต็มใจที่จะถ่ายทอด และมีความรู้ที่สามารถต่อยอดสร้างเป็นอาชีพได้ 3) การจัดเก็บความรู้ ร่วมกันคัดเลือกรูปแบบการจัดเก็บความรู้

เพื่อความสะดวกของผู้สูงอายุและคนรุ่นใหม่ในการเข้าถึงแหล่งความรู้แบบสื่อสิ่งพิมพ์ และแบบสื่อออนไลน์ และ 4) การถ่ายทอดความรู้ โดยผู้วิจัยจัดประชุมการจัดทำแผนกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้โดยผู้สูงอายุร่วมกับผู้บริหารเทศบาลนครสกลนคร เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2563 จากนั้นได้ดำเนินการจัดกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุโดยให้ผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย และทำการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ภายหลังรับการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างชุดที่ 3

ระยะที่ 3 พัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร โดยการจัดสนทนากลุ่มย่อยครั้งที่ 3 ซึ่งเริ่มด้วยการนำเสนอรูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนครที่ผู้วิจัยได้สังเคราะห์และสร้างขึ้นจากการดำเนินการเก็บข้อมูลการวิจัยในระยะที่ 1 และระยะที่ 2 และใช้แบบสนทนากลุ่มย่อยที่ 3 เก็บข้อมูลการระดมความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญที่มีต่อรูปแบบฯ ประกอบด้วยประเด็นด้าน 1) แหล่งความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในชุมชนและผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาผู้สูงอายุ 2) กระบวนการจัดการความรู้ 5 ขั้นตอน 3) เทคโนโลยีที่ใช้จัดเก็บและเผยแพร่ความรู้ 4) การหนุนเสริมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จากนั้นร่วมกันตั้งชื่อรูปแบบฯ และนำเสนอความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุที่ได้รับการคัดเลือกจากการสนทนากลุ่มย่อยครั้งที่ 2 ซึ่งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้ร่วมกันคัดเลือกภูมิปัญญาสำหรับการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ การทำไม้กวาดจากขูดพลาสติก ฟ้ามัดย้อมคราม และขันธหมากรบ และจัดประชุมหารือร่วมกันเพื่อกำหนดเป็นนโยบายท้องถิ่น โครงการและกิจกรรม “การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร” เพื่อให้เกิดการสืบทอดภูมิปัญญาและนำไปต่อยอดเป็นอาชีพสร้างรายได้ โดยมีผู้สูงอายุเจ้าของภูมิปัญญาเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ และจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ให้นักศึกษาชั้นปีที่ 2 วิทยาลัยเทคนิคสกลนคร ได้แก่ การถ่ายทอดความรู้การทำขันธหมากรบ เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2564 และการถ่ายทอดความรู้การทำฟ้ามัดย้อมครามและการทำไม้กวาดจากขูดพลาสติก เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2564

การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัย เลือกใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาจำแนกและสรุปประเด็นให้เป็นหมวดหมู่ และใช้เทคนิคสามเส้า (Data triangulation) ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยใช้วิธีการตรวจสอบจากผู้ให้ข้อมูล วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และช่วงเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้นั้นมีความเหมือนกันหรือไม่อย่างไร (Chantavanich, 2011, p. 34) เพื่อนำเสนอข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัยแต่ละประเด็น

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุและสภาพปัญหาในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร แสดงดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนครจำแนกตามชุมชน

ชุมชน	ศิลปวัฒนธรรม	สุขภาพ	การเกษตร	หัตถกรรม
หนองแดง	ปราสาทผึ้งโบราณ	ลูกประคบสมุนไพร	การสานแห	การทอเสื่อจากต้นกก
มะขามป้อม	หมอสสูตรขวัญ	หมอเป่ารักษาโรค	ข้าวนอกนา	ฟ้ามัดย้อมคราม ไม้กวาดขูดพลาสติก

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ชุมชน	ศิลปวัฒนธรรม	สุขภาพ	การเกษตร	หัตถกรรม
นาอ้อย	หมอเหยา	x	x	ผ้าทอสีธรรมชาติ
นาเวง	หมอสูตรขวัญ	x	x	กระติ๊บข้าวจากต้นกก ขันหมากเบ็ง พานบายศรี

จากตารางที่ 1 พบว่าเป็นพื้นที่ที่มีจุดเด่นด้านภูมิปัญญาต่าง ๆ ส่วนใหญ่มีผู้สูงอายุในชุมชนเป็นเจ้าของความรู้หรือกล่าวได้ว่าเป็น “ความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ” มีทั้งภูมิปัญญาที่รับการถ่ายทอดสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น และภูมิปัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากเทศบาลนครสกลนคร โดยแต่ละชุมชนต่างมีความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุที่โดดเด่นมีเอกลักษณ์แตกต่างกันไป

สำหรับสภาพปัญหาในระดับองค์กร พบว่ามี 1) ปัญหาภารกิจของหน่วยงาน กองสวัสดิการสังคมมีหน้าที่พัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในทุกด้าน ดังนั้นงานของกองสวัสดิการสังคมที่เชื่อมโยงกับงานด้านการจัดการความรู้ผู้สูงอายุคือการนำภูมิปัญญาผู้สูงอายุมาต่อยอดเพื่อสร้างรายได้ให้กับผู้สูงอายุ ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุเพื่อก่อให้เกิดรายได้ ซึ่งสอดคล้องกับหมวดด้านการสร้างงาน สร้างรายได้ให้กับผู้สูงอายุ แต่ไม่ได้รับผิดชอบงานภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยตรงผู้บริหารจึงไม่ได้สั่งการให้ดำเนินการในเรื่องดังกล่าว แต่ที่ผ่านมางานภูมิปัญญามีความเกี่ยวพันกับผู้สูงอายุมาโดยตลอดทั้งงานสำรวจคลังปัญญาผู้สูงอายุและงานถ่ายทอดภูมิปัญญาเพื่อสร้างอาชีพ แต่เนื่องจากไม่ได้เป็นภารกิจของหน่วยงานโดยตรง จึงไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่และต่อเนื่องจะดำเนินการก็ต่อเมื่อมีการประสานงานขอข้อมูลจากหน่วยงานอื่นเท่านั้น 2) ปัญหาการสำรวจความรู้ที่ผ่านมากองสวัสดิการสังคมเคยสำรวจคลังปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลซึ่งเป็นโครงการของสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงมนุษย์จังหวัด ดังนั้นจึงได้ประสานไปที่ประธานชุมชนแต่ยังไม่ได้ข้อมูลเนื่องจากประธานชุมชนบางชุมชนเพิ่งได้รับแต่งตั้งจึงยังไม่รู้จักผู้สูงอายุในพื้นที่จึงทำให้ไม่สามารถสำรวจและรวบรวมความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุได้ 3) ปัญหาการจัดเก็บความรู้เพื่อเผยแพร่ความรู้ ด้วยความที่ภูมิปัญญามีความหลากหลายสูงและเป็นพื้นที่ในเขตเมืองมีชุมชนค่อนข้างหนาแน่นความรู้ยังคงฝังอยู่ในตัวผู้สูงอายุยังไม่มีการจัดเก็บความรู้ที่เป็นระบบทั้งในรูปสื่อสิ่งพิมพ์และออนไลน์จึงเป็นอุปสรรคต่อการเผยแพร่ความรู้และสืบค้นความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ 4) ปัญหาติดตามการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ กองสวัสดิการสังคมได้จัดกิจกรรมเผยแพร่ความรู้เพื่อต่อยอดสร้างรายได้ให้แก่ผู้สูงอายุ แต่ไม่มีการติดตามการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์จึงไม่มีข้อมูลว่าเมื่อถ่ายทอดไปแล้วกลุ่มเป้าหมายได้นำความรู้ไปใช้ประโยชน์เพื่อต่อยอดอาชีพหรือสร้างรายได้หรือไม่อย่างไร

นอกจากนี้ ในระดับชุมชน พบว่ามี 1) ปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญา ผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญา มีอายุมากเกินไป บางท่านมีปัญหาดูตึงสายตาดูไม่ชัดจึงไม่สามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ตนเองมีความเชี่ยวชาญได้ และยังใช้การถ่ายทอดความรู้แบบเดิมโดยปราศจากสื่อหรือกิจกรรมถ่ายทอดที่น่าสนใจ 2) ปัญหาการจัดเก็บความรู้ในชุมชนไม่มีการบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือ จัดเก็บในสื่อประเภทต่าง ๆ ทำให้บุคคลทั่วไปไม่สามารถสืบค้นและเรียนรู้ได้ 3) ปัญหาการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ ถึงแม้เทศบาลนครสกลนครได้จัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้โดยให้ผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่มีในชุมชนเพื่อนำไปต่อยอดสร้างอาชีพ แต่ส่วนใหญ่ผู้เรียนได้เข้าเรียนรู้เท่านั้นแต่ขาดการนำไปต่อยอดเป็นอาชีพเสริมหรืออาชีพหลัก 4) ปัญหาไม่มีผู้สืบทอด

ความรู้ เนื่องจากกลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ไม่สนใจเรียนรู้ ขาดการเผยแพร่ภูมิปัญญาและการอบรมให้ความรู้ แก่ให้คนรุ่นใหม่ และวิธีการถ่ายทอดไม่ทันสมัยคนรุ่นใหม่จึงไม่สนใจ ดังนั้นปัญหาการดำเนินการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนครที่พบทั้งในระดับองค์กรและชุมชนหากไม่มีการแก้ไขอาจส่งผลให้ ภูมิปัญญาที่มีความเสี่ยงที่จะสูญหายไปพร้อมกับผู้สูงอายุได้

ผลการศึกษาการจัดการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร มีดังนี้

1. การสำรวจองค์ความรู้ โดยค้นหาความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ กล่าวคือ ต้องเป็นความรู้หรือภูมิปัญญา ของผู้สูงอายุในชุมชนที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป เป็นสิ่งที่ส่งสมมาจากประสบการณ์ไม่จำกัดว่าต้องเป็นภูมิปัญญาประเภทใด ชนิดใด สำหรับนำไปดำเนินการจัดการความรู้ และแบ่งประเภทภูมิปัญญาที่ค้นพบออกเป็นภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรม สุขภาพ การเกษตร และหัตถกรรม

2. การแสวงหาและสร้างองค์ความรู้ โดยดำเนินการหาแหล่งที่มาของความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ สำหรับการ แสวงหาความรู้สามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ 1) การแสวงหาความรู้จากภายในชุมชน ซึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนและการได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษ ส่วนใหญ่เป็นความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม เช่น หมอเหยา หมอสูตรขวัญ หมอเป่า 2) การแสวงหาความรู้จากภายนอกชุมชน ได้แก่ การเข้ารับการอบรม การไปศึกษาดูงาน การอ่านหนังสือ การศึกษาจากสื่อโซเซียลมีเดีย เช่น ไลน์ ไลน์ ไลน์ ไลน์ ไลน์ โดยพบว่า เทศบาลนครสกลนครเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทจัดโครงการอบรมให้ความรู้เพื่อต่อยอดภูมิปัญญาโดยฝึกอาชีพ ให้แก่ผู้สูงอายุ จากนั้นผู้วิจัยจึงดำเนินการสร้างองค์ความรู้เพื่อนำภูมิปัญญาผู้สูงอายุไปสู่การถ่ายทอดความรู้ โดยมีเงื่อนไขการคัดเลือกภูมิปัญญาทั้งหมด 3 ประการ คือ 1) ผู้สูงอายุสามารถถ่ายทอดได้ 2) ผู้สูงอายุมีความเต็มใจ ในการถ่ายทอดภูมิปัญญา และ 3) ภูมิปัญญาที่สามารถต่อยอดสร้างเป็นอาชีพได้

3. การจัดเก็บความรู้ ได้ดำเนินการจัดเก็บความรู้โดยบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ในรูปแบบของสื่อสิ่งพิมพ์ ได้แก่ ป้ายไวนิล แผ่นพับ และเล่มรายงาน และสื่อออนไลน์ โดยเผยแพร่ในระบบ Youtube แสดงรายละเอียด เกี่ยวกับความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุได้รับการคัดเลือกจากการสนทนากลุ่ม ได้แก่

ขันธหมากรุ่ง (https://www.youtube.com/watch?v=702tYg_Dg2E)

ผ้ามัดย้อมคราม (https://www.youtube.com/watch?v=ljKgKnGIFsY)

ไม้กวาดจากขดพลาสติค (https://www.youtube.com/watch?v=b_gloNzmDM)

โดยมีรายละเอียดประกอบด้วย ความเป็นมาของภูมิปัญญา วัสดุและอุปกรณ์ ขั้นตอนการทำ และมอบไฟล์ให้กับกองสวัสดิการสังคม ผู้สูงอายุเจ้าของภูมิปัญญา และประธานชุมชนได้เก็บรักษาไว้ นอกจากนี้ ยังได้แชร์ลิงค์วิดีโอความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเว็บไซต์เทศบาลนครสกลนคร

ภาพที่ 3 กิจกรรมถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ

ที่มา : ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 10 และวันที่ 17 มีนาคม 2564 ณ ชุมชนมะขามป้อม และศูนย์เอนกประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร จังหวัดสกลนคร

5. การนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ มีหน่วยงานและกลุ่มบุคคลต่าง ๆ นำความรู้ไปใช้ประโยชน์ใน 3 มิติ คือ 1) มิติดังการปกครองส่วนท้องถิ่น พบว่า เทศบาลนครสกลนคร ได้จัดกิจกรรมการเผยแพร่ถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในเขตเทศบาลนครสกลนคร เพื่อเผยแพร่ความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุให้แก่บุคคลทั่วไปรับรู้และเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาที่สำคัญในชุมชน 2) มิติเศรษฐกิจ กลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญามีรายได้เพิ่มขึ้น กล่าวคือ ผู้สูงอายุได้รับการติดต่อจากหน่วยงานภาครัฐต่าง ๆ เช่น สำนักงานแรงงานจังหวัดสกลนครให้เป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาเพื่อสร้างอาชีพให้แก่ประชาชนทั่วไป จากการสัมภาษณ์ พบว่า ระยะเวลาเรียนประมาณ 2 ชั่วโมง ทั้งการสาธิตและทดลองทำ นักศึกษาจะนำความรู้การทำผ้ามัดย้อมครามไปต่อยอดประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้ เนื่องจากผ้ามัดย้อมเป็นสินค้าที่ลงทุนไม่สูงและเสื่อยึดมัดย้อมเป็นแฟชั่นที่วัยรุ่นนิยมสวมใส่และมีราคาไม่แพงมากนัก และ 3) มิติสังคม เจ้าของภูมิปัญญาได้รับการเชิดชูเกียรติ โดยเทศบาลนครได้มอบเกียรติเชิดชูเกียรติผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาทั้ง 4 ชุมชน ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าในตนเองว่ามีศักยภาพในการร่วมพัฒนาท้องถิ่นได้

ผลการพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุของเทศบาลนครสกล พบว่า ได้รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุแบบหมุนเสริม” แสดงดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุแบบหมุนเสริม

จากภาพที่ 4 ประกอบด้วย

1. คน ที่เกี่ยวข้องในการจัดการความรู้ ได้แก่ 1) ผู้สูงอายุเจ้าของภูมิปัญญาจัดเป็นบุคคลที่เป็นแหล่งความรู้ และ 2) คนรุ่นใหม่ หรือเยาวชน ซึ่งเป็นผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาและนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับตัวเอง
2. กระบวนการจัดการความรู้ คือการดำเนินการจัดการความรู้ในพื้นที่โดยใช้แนวคิดการจัดการความรู้ (Knowledge management) ประกอบด้วยกระบวนการสำรวจความรู้ แสวงหาและสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การเผยแพร่ความรู้ และการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์
3. เทคโนโลยี มีการดำเนินการแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) จัดหาสารสนเทศ โดยใช้สื่อออนไลน์บันทึกในรูปแบบคลิปวิดีโอเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ประกอบด้วยการอธิบายวัตถุดิบ ขั้นตอน และกระบวนการผลิตอย่างละเอียดและอัปโหลดในระบบ Youtube เพื่อให้เกิดความสะดวกในการสืบค้นและนำภูมิปัญญาไปใช้ประโยชน์ และ 2) นำสื่อสิ่งพิมพ์ที่จัดเก็บความรู้ ได้แก่ แผ่นพับ และป้ายไว้นิล มาจัดทำเป็น QR code เพื่อความสะดวกต่อการค้นหาความรู้ผ่านระบบสมาร์ตโฟนได้อย่างสะดวก
4. การหนุนเสริมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้ผลักดันกิจกรรมสู่นโยบายสาธารณะ โดยบูรณาการกิจกรรมเข้าสู่โครงการผ่านกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุของเทศบาลนครสกลนคร ประจำปีงบประมาณ 2563 กำหนดให้อยู่ภายใต้แผนพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในหมวดของการสร้างอาชีพและรายได้ให้กับผู้สูงอายุ มีกลไกในการดำเนินงานร่วมกันเพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างกองสวัสดิการสังคม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร จัดกิจกรรมโครงการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ โดยขยายความร่วมมือออกไปยังวิทยาลัยเทคนิคสกลนคร รวมทั้งเทศบาลนครสกลนคร ได้สนับสนุนทรัพยากรทางการบริหาร ได้แก่ งบประมาณ ภายใต้การมีส่วนร่วมโดยให้ชุมชนเขียนโครงการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุเพื่อเสนองบประมาณด้วยตนเอง และสนับสนุนพื้นที่ในการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ ศูนย์อเนกประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุซึ่งเป็นสถานที่ให้ผู้สูงอายุและบุคคลทั่วไปได้เข้ามาเรียนรู้ภูมิปัญญา นอกจากนี้ บุคลากรผู้รับผิดชอบงานผู้สูงอายุยังมีบทบาทเชื่อมประสานทรัพยากรต่าง ๆ ได้แก่ โครงการ กิจกรรม วัสดุอุปกรณ์ อำนวยความสะดวกให้การดำเนินงานจัดการความรู้ระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ และสิ่งสำคัญในการหนุนเสริมในชุมชน คือ ผู้นำชุมชน ได้แก่ ประธานชุมชนและแกนนำผู้สูงอายุ กล่าวคือ ประธานชุมชนเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการค้นพบภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนและสนับสนุนให้กลุ่มผู้สูงอายุสามารถดำเนินการถ่ายทอดภูมิปัญญา สำหรับแกนนำผู้สูงอายุ คือบุคคลที่เป็นที่เคารพนับถือจากกลุ่มผู้สูงอายุด้วยกัน จึงสามารถชักนำผู้สูงอายุคนอื่น ๆ เข้าร่วมดำเนินการจัดการความรู้ได้อย่างต่อเนื่อง และสุดท้ายคือ การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ การมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ และเยาวชน เนื่องจากการดำเนินการจัดการความรู้ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมตั้งแต่การเสนอความต้องการ การมีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรม และเป็นผู้รับผลประโยชน์ นอกจากนี้ในช่วงเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2564 กองสวัสดิการสังคม เทศบาลนครสกลนคร มีแผนขยายกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุไปยังกลุ่มนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนยุติธรรมวิทยา และนักเรียนสังกัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยต่อไป

อภิปรายผล

เขตเทศบาลนครสกลนครเป็นพื้นที่ในเขตเมืองที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและมีความโดดเด่นด้านภูมิปัญญาที่มีอัตลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรม หัตถกรรม การรักษาพยาบาล และการเกษตร เป็น “ความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ” สำหรับความรู้ที่สำรวจพบในชุมชนสามารถแบ่งได้ 2 ประเภท

คือ ความรู้ที่ฝังในตัวบุคคล หรือความรู้ที่ฝังในตัวผู้สูงอายุ และความรู้ที่ชัดเจน ซึ่งสอดคล้องแนวคิดของสมชาย นำประเสริฐชัย (Numprasertchai, 2015, p. 10) ที่เสนอว่า สามารถแบ่งความรู้ได้ 2 ประเภท คือ “ความรู้ที่แฝงหรือความรู้โดยนัย” (Tacit knowledge) เป็นความรู้ที่ได้จากประสบการณ์และประสาทสัมผัสต่าง ๆ และความรู้แบบ ชัดแจ้งหรือกระจ่างชัด (Explicit knowledge) เป็นความรู้ที่สามารถเขียนถ่ายทอดหรือการแทนด้วยตัวหนังสือ อนึ่ง ความรู้ทั้ง 2 ลักษณะมักเป็นสิ่งที่แยกออกจากไม่ได้และต้องพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งความรู้เหล่านี้มีในทุกชุมชนโดยการสืบทอดต่อกันมาจากความรู้ที่ฝังในตัวบุคคลมาสู่ความรู้ที่ชัดเจน อย่างไรก็ตามความรู้ที่ฝังในตัวบุคคล ก็อาจสูญหายไปพร้อมกับบุคคลนั้นได้หากไม่มีการรวบรวมหรือถ่ายทอดออกมา ยิ่งไปกว่านั้นทั้งในระดับองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนก็ประสบปัญหาการดำเนินการจัดการความรู้ที่ไม่มีการจัดเก็บความรู้ที่เป็นระบบ และทันสมัย รวมทั้งไม่มีผู้สืบทอดความรู้ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ เอกชัย พุ่มดวง (Phumduang, 2015, pp. 993-1000) ที่พบว่า การจัดการความรู้ตามแนวเศรษฐกิจชุมชนของกลุ่มอาชีพ มี 5 ขั้นตอน คือ การแสวงหาความรู้ การสร้างความรู้ การถ่ายทอดความรู้ และการใช้ความรู้แต่ยังขาดการจัดเก็บและสืบค้นความรู้ ชุมชนยังขาดการจัดเก็บความรู้ที่เป็นลายลักษณ์อักษร

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยเฉพาะการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ดังนั้นเทศบาลนครสกลนคร เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีการกิจสำคัญคือการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุให้ดำรงชีวิตได้อย่างมีคุณค่า และศักดิ์ศรี แต่ด้วยความที่เป็นพื้นที่เมืองการดำรงชีวิตจึงมีความเป็นปัจเจกชนสูงต่างคนต่างอยู่ จึงเกิดช่องว่างระหว่างคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ ผู้สูงอายุถูกมองว่าเป็นภาระต้องดูแล แต่ในความเป็นจริงผู้สูงอายุเป็นบุคคลที่มีความรู้จึงมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และถ่ายทอดภูมิปัญญา แต่การดำเนินการดังกล่าวจำเป็นต้องมีผู้สืบทอด โดยให้กลุ่มคนรุ่นใหม่เข้าดำเนินการจัดการความรู้ร่วมกับผู้สูงอายุเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนสองวัย ดังนั้น การดำเนินการจัดการความรู้ในเขตเทศบาลนครสกลนครเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาจึงใช้กระบวนการจัดการความรู้ ได้แก่ การสำรวจความรู้ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การถ่ายทอดและใช้ความรู้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของอุทัย ปริณยาสูตินันท์ (Parinyasutinun, 2018, p. 97) ที่เสนอว่าชุมชนจะบรรลุเป้าหมายการจัดการความรู้ นั้น จำเป็นต้องมีกระบวนการจัดการความรู้ที่มีอยู่อย่างเป็นขั้นตอนทั้งความรู้ ที่ฝังในตัวบุคคลและความรู้ที่ชัดเจน โดยเริ่มจากการสร้างความรู้ การรวบรวมความรู้ การแบ่งปันความรู้และการใช้ความรู้ สำหรับกระบวนการจัดการความรู้ ประกอบด้วย การสำรวจความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุเพื่อจำแนกความรู้ออกเป็นประเภทต่าง ๆ สร้างความรู้เพื่อคัดเลือกภูมิปัญญาที่ผู้ถ่ายทอดมีความเต็มใจในการถ่ายทอดสามารถนำไปต่อยอดสร้างอาชีพได้ และได้นำมาสู่การจัดเก็บความรู้ที่เหมาะสมกับยุคปัจจุบันโดยใช้เทคโนโลยีในการแปลงความรู้ให้อยู่ในรูปแบบความรู้ที่ชัดเจนโดยการเผยแพร่ทางสื่อออนไลน์และสิ่งพิมพ์ โดยมีผู้สูงอายุทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนซึ่งเป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่เพื่อลดช่องว่างระหว่างวัยสร้างความสัมพันธ์ให้มีความเข้าใจซึ่งกันและกันมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับฐาปณี เลหาพันธ์ และจุฑารัตน์ ศราณวงค์ (Lakaphun & Saranawong, 2015, p. 22) ที่พบว่า กระบวนการที่โดดเด่นและมีแนวปฏิบัติที่ดีในการจัดการความรู้กลุ่มสมุนไพรบ้านดงบังคือ กระบวนการเผยแพร่ถ่ายทอดความรู้ให้อยู่ในรูปแบบชัดเจนและเผยแพร่ผ่านช่องทางต่าง ๆ ทั้งสิ่งพิมพ์และสื่ออินเทอร์เน็ต และเป็นไปทิศทางเดียวกับแนวคิดของบดินทร์ วิจารณ์ (Vijarn, 2006, p. 220) ที่เสนอว่ากลยุทธ์การจัดการความรู้ โดยการแบ่งปันความรู้ ประกอบด้วยผู้ถ่ายทอดความรู้ที่มีความยินดีและสมัครใจ ส่วนที่ 2 คือ ผู้รับที่มีความสามารถในการรับรู้และต่อยอดได้ และส่วนที่ 3 คือ ช่องทางการเชื่อมโยงการสื่อสารเทคโนโลยีที่เป็นระบบเปิดและง่ายต่อการใช้งาน

จากการดำเนินการจัดการความรู้ดังกล่าวมีข้อค้นพบสำคัญ คือ องค์ประกอบของการจัดการความรู้ประกอบด้วย ผู้สูงอายุเจ้าของภูมิปัญญาจัดเป็นแหล่งความรู้สำคัญในชุมชนซึ่งเป็นบุคคลที่มีศักยภาพมีความเต็มใจ และสามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่กลุ่มคนรุ่นใหม่ ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่จะนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ทั้งการสืบทอดภูมิปัญญา นำไปต่อยอดสร้างอาชีพต่อไปในอนาคต สำหรับ เทคโนโลยี มีบทบาทอย่างมากต่อการจัดเก็บความรู้ แลกเปลี่ยน ป้องกันการสูญหาย รวมทั้งนำความรู้ไปใช้ได้อย่างง่ายและรวดเร็วขึ้น ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการเข้าถึงและสืบค้นความรู้จึงใช้การจัดเก็บรูปแบบคลิปวิดีโอและอัปโหลดผ่านระบบ Youtube ที่สามารถให้บุคคลได้แสดงความคิดเห็นผ่านระบบเครือข่ายได้ เนื่องจากพฤติกรรมคนรุ่นใหม่มีค่านิยมค้นหาข้อมูลต่าง ๆ ผ่านระบบโซเชียลมีเดีย ดังนั้นเทคโนโลยีสารสนเทศจึงเป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ที่เชื่อมต่อระหว่างคนกับคนให้สามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันได้ และการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุเป็นกระบวนการที่ให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชนเพื่อนำไปสู่การสืบทอดเพื่อป้องกันไม่ให้ความรู้สูญหายไปจากชุมชน นอกจากนี้การหนุนเสริมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนจัดเป็นองค์ประกอบสำคัญ กล่าวคือ เทศบาลนครสกลนครเป็นพื้นที่ในเขตเมืองผู้สูงอายุมีศักยภาพมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเมือง ดังนั้นเทศบาลนครสกลนครจึงต้องสนับสนุนให้ผู้สูงอายุได้เป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาและเห็นคุณค่าว่าตนเองมีศักยภาพในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญา การหนุนเสริม คือ การกระบวนการดำเนินการจัดการความรู้ร่วมกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน และสถาบันการศึกษาที่มองว่าผู้สูงอายุคือ “พลัง” ในการพัฒนาท้องถิ่นโดยเชื่อว่าผู้สูงอายุสามารถทำได้และมีศักยภาพผู้สูงอายุไม่ใช่ “ภาระ” ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องไปสงเคราะห์ดูแลแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของอานวย ปินพิลา (Pinphila, 2020, p. 160) ที่พบว่าการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุในด้านการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยเชิญผู้สูงอายุเป็นวิทยากรถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้รุ่นใหม่จะทำให้ผู้สูงอายุเห็นคุณค่าและเชื่อมั่นในตัวเอง นำเทคโนโลยีมาสนับสนุนให้ผู้สูงอายุใช้เป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีร่วมกันและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสนับสนุนการจัดกิจกรรมเสริมสร้างพลังท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญาปราชญ์ชาวบ้านในการถ่ายทอดความรู้ให้กับประชาชนทั่วไป

อย่างไรก็ดี จากข้อค้นพบของงานวิจัยชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่าผลจากการดำเนินการจัดการความรู้ในพื้นที่ทำให้สามารถสังเคราะห์ “รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุแบบหนุนเสริม” ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่น ๆ สามารถนำไปประยุกต์ใช้จัดการความรู้ในพื้นที่ได้ โดยการค้นหาค้นหาองค์ความรู้ในพื้นที่ และนำความรู้เข้าสู่กระบวนการดำเนินการจัดการความรู้ และให้ความสำคัญการกับทำงานแบบหนุนเสริมสร้างกลไกการดำเนินงานแบบเครือข่ายความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษาในพื้นที่ เพราะเยาวชนหรือคนรุ่นใหม่เป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญในสืบทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญา โดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหนุนเสริมเพื่อกำหนดนโยบาย โครงการ กิจกรรม สนับสนุนบุคลากรและงบประมาณและภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้สูงอายุได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาและเห็นคุณค่าของตนเองว่ามีศักยภาพมีความสำคัญต่อท้องถิ่น ภูมิปัญญาได้รับการจัดเก็บไม่สูญหายไปจากชุมชนเกิดเครือข่ายความร่วมมือกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้สูงอายุ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของไททัศน์ มาลา (Mala, 2019, p. 206) ที่พบว่า การจัดการความรู้ได้ดำเนินการรวบรวมความรู้ด้านศิลปกรรมและพัฒนากลไกกระบวนการถ่ายทอดความรู้แก่เด็กและเยาวชนภายใต้ความร่วมมือระหว่างเทศบาลเมืองสระแก้ว โรงเรียน และชุมชน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีนโยบายส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกำหนดภารกิจให้กองสวัสดิการสังคมรับผิดชอบเกี่ยวกับดำเนินงานด้านภูมิปัญญาผู้สูงอายุให้ชัดเจนเพราะเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุและเพื่อให้สามารถดำเนินการจัดการความรู้ได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

2. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะ ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น ดังนั้น เทศบาลนครสกลนครควรมีนโยบายและแผนในการขยายการนำรูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุแบบหนุนเสริมไปดำเนินการจัดการความรู้ในชุมชนอื่น ๆ เพื่อการสืบทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ

3. การทำงานแบบหนุนเสริมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำเนินการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ ดังนั้นเทศบาลนครสกลนครควรมีนโยบายสร้างภาคีเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับงานด้านศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญา เช่น สมาคม มูลนิธิ องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. เทศบาลนครสกลนครควรจัดเก็บความรู้แบบแฝงในตัวบุคคล (Tacit knowledge) ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่คงอยู่กับผู้สูงอายุเพื่อการสืบทอด เช่น ภูมิปัญญาหมอเหยา หมอสูตรขวัญ โดยการจัดทำเป็นฐานข้อมูลและสื่อสารสนเทศสำหรับเผยแพร่ให้บุคคลที่สนใจทั่วไปได้ศึกษา

2. เทศบาลนครสกลนครควรสนับสนุนจัดตั้งศูนย์ถ่ายทอดภูมิปัญญาสำหรับเป็นพื้นที่ให้ประธานชุมชนและคนในชุมชนได้จัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาและให้ส่งเสริมผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

3. เทศบาลนครสกลนครควรมีนโยบายส่งเสริมให้เยาวชนหรือคนในรุ่นใหม่รวมกลุ่มจัดตั้งชมรม เช่น ชมรมเยาวชนสืบสานงานผ้ามัดย้อมครามเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาผู้สูงอายุและยังสามารถสร้างรายได้ให้กลุ่มเยาวชนได้

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

ควรศึกษาการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในพื้นที่นอกเขตเทศบาลนครสกลนคร หรือศึกษาในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อเปรียบเทียบและนำมาพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาผู้สูงอายุให้สามารถดำเนินการได้ในทุกพื้นที่ทั้งในเขตเมืองและเขตชนบท

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากคณะศิลปศาสตร์และวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร

เอกสารอ้างอิง

Chantavanich, S. (2011). *Data Analysis in Qualitative Research*. Bangkok : Chulalongkorn University Press.

(In Thai)

Disilthrm, K. (2003). *Knowledge Management for New Business World*. Bangkok : Tanapress and Graphic. (In Thai)

Kaisupun, U. (2007). *Knowledge management: an introduction*. Nakhon Pathom : Printing Group. (In Thai)

Lakaphun, T., & Saranawong, J. (2015). Knowledge Management of Herb: A Case Study of Bandongbang Herbal Group at Tambon Dongkeerek, Mueang District, Prachinburi Province. *The Journal of Library and Information Science*, 8(1), 12-25. (In Thai)

Local registration office. (2019). *Data of population of the elderly in Sakon Nakhon*. Sakon Nakhon : Local Registration Office. (In Thai)

- Mala, T. (2019). Participation in Elder's Wisdom Management for Live-Long Learning in Muang Sakaeo Municipality, Sakaeo Province. *Journal of Humanities and Social Sciences Valaya Alongkorn*, 14(2), 206-215. (In Thai)
- Numprasertchai, S. (2015). *Knowledge Management*. Bangkok : Se-Education Press. (In Thai)
- Office of the Education Council. (2005). *Thai Local Wisdom and their Roles in Promoting Learning and Occupations*. Bangkok : The Agricultural Cooperative Federation of Thailand Limited Press. (In Thai)
- Parinyasutinun, U. (2018). *Community Management*. Bangkok : Chulalongkorn University Press. (In Thai)
- Phumduang, E. (2015). Local wisdom knowledge management strategies for lifelong learning of the community. Khok Khotao Sub-district, Mueang District, Suphanburi Province. In *Proceedings of 53th Kasetsart University Annual Conference: Education, Economics and Business Administration, Humanities and Social Sciences* (pp. 993-1000). Bangkok : Kasetsart University. (In Thai)
- Pinphila, A. (2020). Local Wisdom Development for The Elderly at Mueng District, Saraburi Province. *NRRU Community Research Journal*, 14(3), 155-164. (In Thai)
- Probst, G., Raub, S., & Romhardt, K. (2002). *Managing Knowledge: Building Blocks for Success*. Chichester : John Wiley and Sons.
- Seneewong Na Ayuthaya, T. (2007). *Elderly's Local Wisdom Transfer*. Material aids for teaching of social psychology for elderly. Nonthaburi : Sukhothai Thammathirat Press. (In Thai)
- The Community Development Department. (2016). *Community knowledge management handbook*. Retrieved January 16, 2021, from https://chumchon.cdd.go.th/wpcontent/uploads/sites/106/2017/04/170420161504_KM_Book_final-16-05-2559.pdf (In Thai)
- Trichai, W. (2016). *Model and types of public service management of local government organisation*. Bangkok : King Prajadhipok's Institute. (In Thai)
- Vijarn, B. (2006). *Knowledge Management in Action*. Bangkok : Expernet. (In Thai)
- Yodpet, S. (2017). *Local administration for elderly changes*. Bangkok : King Prajadhipok's Institute. (In Thai)

ผู้เขียนบทความ

นาง ปิยะนุช เรืองโพธิ์

อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตร
 ภาควิชาสังคมศาสตร์และพลศึกษา
 คณะศิลปศาสตร์และวิทยาการจัดการ
 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร
 เลขที่ 59 หมู่ที่ 1 ถนน วรพร. ตำบลเชียงเครือ
 อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
 E-mail: piyanoot.pay@ku.th